

УДК 334.732

Чижевська М.Б., к.е.н., доцент

Полтавський університет споживчої кооперації України

Структурно-факторні моделі принципів кредитної кооперації

Анотація: В роботі розглянуто основні принципи кредитної кооперації та запропоновано їх структурно-факторні моделі.

Ключові слова: кредитна кооперація, принципи кооперації, структурно-факторна модель.

Вступ. Кооперативні принципи слугують основою взаєморозуміння в кооперативному русі, визначаючи єднання його цілей і методів їх досягнення. Принципи за своїм змістом відображають досягнутий рівень кооперації і намічають шляхи її подальшого розвитку з врахуванням досвіду успішно діючих передових кооперативів і союзів. Вони направлені на підвищення ефективності діяльності кооперативного руху в цілому шляхом покрокового закріплення досягнень окремих кооперативів або їх союзів в основній масі учасників кооперативного руху. Тому підтримується постійна відповідність принципів умовам, що змінюються, уточнюються їх формулювання, з'являються нові принципи, при посередництві яких кооперативний рух постійно адаптується до нових реалій.

У кооперативних принципах відображені ті загальнолюдські цінності, які роблять кооперацію привабливою для людей різних країн та сфер їх діяльності. Ці принципи можна простежити у роботі будь-якої кооперативної організації, що дає підставу визнати кооперативи як особливий вид економічної організації.

Ступінь вивчення та постановка проблеми. Кооперативні принципи усупільнили багатовіковий досвід існування кооперативних господарств, отримавши з нього основні положення, найбільш важливі для ефективної роботи. Принципам кооперації присвячені праці Алімана М., Гончаренка В., Вахітова К.,

Єфремової Г., Пантелеймоненка А., Туган-Барановського М., Шкляра М., Темірбулатова А., Ш.Жіда та інших. Однак при дослідженні принципів кредитної кооперації досі не застосовувалися методи моделювання, за допомогою яких спрощуються складні взаємозв'язки економічної дійсності та стають більш зрозумілими. За допомогою моделей розкриваються процеси, котрі приховані під нагромадженням впливу різноманітних факторів.

Результати дослідження. При створенні соціально-економічних моделей принципів кредитної кооперації доцільно застосовувати положення теорії факторів. Такі моделі дозволяють: виявити фактори, які впливають на спільну діяльність і встановити фактори, які забезпечують стійке існування кооперативів; проаналізувати еволюцію кооперативних принципів як відображення змін економічних та соціальних факторів в різні періоди розвитку суспільства; обґрунтувати кооперативні принципи, як формалізацію сукупності необхідних і достатніх факторів; виявити фактори, які визначають кооперативні принципи в сучасному суспільстві, сформулювати необхідні і достатні принципи стійкого існування і розвитку вітчизняної кредитної кооперації в нових умовах; сформулювати конкретні пропозиції з відродження і розбудови системи кредитної кооперації.

Якщо розглядати кооператив як підприємство, то фактори, які визначають його діяльність зводяться до двох груп: ті, що не залежать від історично заданої економічної системи (індиферентні фактори); ті, що витікають з їх емпірично заданої економічної системи (фактори, що обумовлені системою).

Виокремимо фактори, що визначають виникнення і діяльність кооперативів, які можна об'єднати в групи, котрі представляють основні положення або принципи діяльності:

- формування кооперативів: цілі, особиста мотивація вступу до кооперативу, організатори, вступ до кооперативу і вихід з нього;
- причини виникнення кооперативів: соціальні, економічні, ідеологічні;
- наслідки вступу до кооперативу: надбання, втрати;
- форми власності;

- економічна участь членів;
- діяльність: мотивація діяльності членів, забезпечення існування, досягнення результатів, розподілення матеріальних ресурсів, розподілення результатів спільної діяльності;
- структура: регламентація, підпорядкованість, управління, контроль, ієрархія господарства;
- господарство та особистість: стан, ієрархія членів, відповідальність членів, покарання, вплив кооперативу на особисте життя його членів;
- суспільні відносини: місце кооперативу в суспільстві, роль в економіці, відносини з владою, суспільна користь, участь кооперативу у політиці.

Передумовами об'єднання людей в кооперативи є умови їх життя, які визначаються соціальними, економічними та ідеологічними факторами, що мотивують створення кооперативів.

Не дивлячись на все різноманіття соціальних факторів, на різних етапах розвитку людства їх можна згрупувати наступним чином: захист життя, свободи; соціальний захист; отримання соціальних переваг. Зауважимо, що з підвищенням рівня життя всього суспільства і захищеністю його членів підвищується «якість» соціальних факторів – від захисту життя до отримання соціальних переваг.

Еволюційно економічні фактори поділяються на дві групи, що забезпечують такі цілі: можливість колективного виживання; можливість отримання додаткового індивідуального результату від спільної діяльності.

Ідеологічні фактори складаються з: родинних; релігійних; корпоративних; релігійно-корпоративних; національних; партійних. В системі пріоритетів ідеологічних факторів основним є суспільний уклад, який міститься в будь-якій ідеології, але у часі спостерігається тенденція до зниження обмеження по закритості вступу до кооперативів.

Сукупність факторів, що визначають умови життя людей, визначають їх особисту мотивацію вступу до кооперативу.

Будь-який кооператив має свою власність, котра формується на стадії створення: приватна власність і власність кооперативу. За природою створення

власності кооперативу можна виокремити власність членів і власність організаторів.

Діяльність кооперативу також знаходиться під впливом наступних груп факторів: соціально-економічні відносини членів всередині кооперативу; відносини кооперативу з суспільством; відносини кооперативу зі структурами влади.

На відносини членів всередині кооперативу впливають: наявність об'єкту діяльності, що забезпечує існування кооперативу; корисність участі його членів; ступінь свободи членів; ієрархія членів в управлінні, контролі та відповідальності; способи досягнення результатів; користування матеріальними та іншими ресурсами кооперативу; розподіл результатів спільної діяльності; ступінь відкритості кооперативу; вплив кооперативу на особисте життя членів; структура кооперативу.

Відносини кооперативу з суспільством залежать від таких факторів: збіг менталітетів; взаємодієкорисність.

На відносини господарства і влади впливають наступні фактори: збіг цілей структур влади і кооперативів; місце кооперативу в суспільстві та його роль в економіці; ступінь залежності діяльності кооперативу від структур влади; участь кооперативу в політиці.

Вплив перерахованих факторів на діяльність кооперативів визначається, як правило, не одним яким-небудь фактором або принципом, а їх сукупністю, тобто їх конкретним співвідношенням між собою, котре і визначає кінцевий результат діяльності кооперативу.

Таким чином, кожний кооперативний принцип уявляється у вигляді формалізованого агрегованого показника економічної та соціальної діяльності кооперативу, до якого правомірно застосовувати методи соціально-економічного аналізу для обґрунтування прогнозу: що має представляти кооператив в конкретних національних умовах; на якій ідеології він має базуватися; якими принципами керуватися.

Кожний принцип можна представити у вигляді структурно-факторної моделі,

як сукупності необхідних і достатніх факторів, що забезпечують ефективність застосування кожного принципу. З отриманих структурно-факторних моделей кожного конкретного принципу, який притаманний тільки одному, конкретному кооперативу будують його соціально-економічну модель, за якою оцінюється стійкість даного кооперативу.

Всі кооперативи утворюються на наступних цінностях: взаємодопомога; взаємна відповідальність; демократія; рівність; справедливість; солідарність. За традицією засновників члени кооперативів притримуються наступних етичних принципів: чесність, відкритість, соціальна відповідальність та турбота про інших.

Створена на основі цих принципів соціально-економічна модель стійкості «еталонного» кооперативу показує, що не дивлячись на наявність факторів, дестабілізуючих його діяльність, в цілому принципи достатньо збалансовані між собою і забезпечують стійке існування кооперативу (рис.1).

Кооператив в кооперативній системі (стійке господарство)										
Мета – задоволення потреб своїх членів										
Обмежений відсоток на капітал	Розподіл від економічної участі	Прийняття відповідальності	Спільне володіння	Автономія та незалежність	Демократичне управління	Демократичний членський контроль	Добровільне відкрите членство	Освіта, підвищення кваліфікації, інформація	Соціальна та економічна корисність суспільству	Регламентація: статут кооперативу, державні акти
Соціально-економічні фактори							Суспільно – політичні фактори			
Індиферентні до економічної системи фактори										

Рис. 1. Соціально-економічна модель стійкості кооперативу

Особливістю кооперативів є відмінність їх від підприємницьких господарств за цілями і принципами діяльності. Світовий досвід кооперативного руху показує, що кооперативи можуть існувати і досягати своєї мети тільки в тому випадку, якщо вони дотримуються принципів Міжнародного Кооперативного Альянсу (МКА), котрі визначають господарство як «кооператив».

В умовах трансформації економіки при відродженні кооперативного руху

застосування сучасних кооперативних принципів в самому русі і міра їх використання в діяльності окремого кооперативу притримується відсутністю досвіду роботи кооперативних установ, заснованих на даних принципах. По-перше, зміст принципів відомий лише обмеженому колу кооператорів, зокрема вченим, викладачам та керівникам вищого рангу. Інші члени кооперативу не підозрюють про наявність принципів або вважають їх теоретичними вигадками, що не мають до діяльності їх кооперативів ніякого відношення. По-друге, відсутня єдина трактовка кооперативних принципів і механізму їх взаємодії при роботі вітчизняних кооперативів. По-третє, відсутні критерії оцінки самих принципів. Вони приймаються як емпірична даність, в той час як кожний принцип забезпечує позитивний ефект від свого застосування тільки при реалізації в ньому всієї необхідної і достатньої сукупності факторів, які залежать від конкретної соціально-економічної ситуації. По-четверте, у формулюванні МКА принципи представлені як узагальнений кінцевий результат теоретичних досліджень і практичної діяльності вчених і кооператорів країн, що входять до його складу. Зміст принципів викладається в загальному вигляді і може трактуватися неоднозначно, тому утруднюється їх застосування для вирішення конкретних проблем кооперативного руху.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що для обґрунтованого реформування вітчизняної системи кредитної кооперації, одночасно з пропагуванням принципів МКА, необхідно уточнити зміст кожного принципу і оцінити його ефективність, виявити негативні фактори і запропонувати методи їх нейтралізації.

Під ефективністю кооперативного принципу розуміється така сукупність і взаємозв'язок факторів, що його створюють, яка забезпечує стабільне досягнення позитивного ефекту від його застосування в діяльності кооперативів та їх союзів.

При з'ясуванні генезису сучасних принципів кредитної кооперації виявляємо, що принцип добровільне та відкрите членство свідомо поділено на два: добровільне членство; відкрите членство. Це обумовлюється історією виникнення сучасної кооперації. Перш за все, добровільне членство в тому або іншому

ступені притаманне всім ініціативним господарствам, що є прототипами сучасних кооперативів і багатовіковою практикою довело свій позитивний вплив на їх діяльність.

За ствердженням фахівців, принцип відкрите членство виник відносно недавно, вже в процесі кооперативної діяльності, оскільки перші кооперативи мали, в основному, членство закрите за релігійними, становими, ідеологічним або економічним факторами.

Принцип добровільності є початковим принципом при створенні кооперативу. Негативний вплив даного принципу на стійкість кооперативу зазвичай врівноважувався принципом закритого членства, зокрема прийом до кооперативу особистих знайомих або за рекомендаціями.

Іншим способом підвищення стійкості є часткова відмова від принципу добровільності, тобто добровільно-примусове членство (наприклад, російська споживча кооперація у перші післяреволюційні роки або заборона на вихід з монастирів після їх приєднання до офіційної церкви). Найбільш характерним є приклад сільської общини: практично в усіх країнах (Царська Росія, Німеччина, Китай і т.п.) її членами були всі селяни, що мешкали в районі дії общини, незалежно від їх бажання [1].

Обидва способи припускають примусове обмеження свободи прийняття рішень, що на сучасному етапі розвитку демократії не завжди призводить до ефективних результатів.

Позитивний вплив дії принципу добровільного членства на стійкість сучасного кооперативу забезпечують такі необхідні фактори: особиста свобода; особиста мотивація; збіг цілей члена і кооперативу; прийняття членом методів, якими кооператив досягає своїх цілей; згода члена на прийняття відповідальності, пов'язаної з членством; загальний менталітет.

Безумовно, що за сучасних умов, в сукупності особливості цих факторів мають іншу якість, ніж раніше. Найбільш важливою зміною є особиста свобода: якщо в докооперативних господарствах їх члени мали, за рідким виключенням (дворянське споживче господарство, вільне козацтво), обмежену особисту

свободу (майстри в цехах, селяни в споживчій кооперації СРСР і т.п.), то сьогодні більша кількість членів кооперативів особисто вільні. Це обмежує можливість підтримки стійкості кооперативу примусовими методами і, відповідно, знижує її.

Зменшення негативного впливу, який витікає з особистої свободи фактора «свобода вибору» в сучасному кооперативі компенсується посиленням інших факторів, що збільшують привабливість членства в кооперативах для кожного пайовика і спрямовують свободу вибору на підтримку стійкості кооперативу.

Особиста мотивація, котра спонукає до членства, в багатьох визначається як економічними факторами – збіг цілей члена і кооперативу, так і соціальними факторами – загальний менталітет.

Найбільші розбіжності між членом і кооперативом виникають при реалізації факторів, які визначають економічні та соціальні методи досягнення кооперативом своїх цілей і обсягом відповідальності, пов'язаної з членством.

Для зміцнення стійкості кооператив завжди намагається максимально підвищити відповідальність членів і обирати методи, які забезпечують найбільшу ефективність своєї діяльності, котрі нерідко пов'язуються з максимально можливою економічною участю членів.

Однак, фактор «свобода вибору» обмежує амбіції кооперативу і вимушує його шукати стійкість в розумному поєднанні перерахованих факторів. Це і визначає достатній фактор, що забезпечує стійкість кооперативу при добровільному членстві – регламентація діяльності, яка визначає обсяг прав і обов'язків як кооперативу, так і його членів [1].

Структурно-факторна модель принципу добровільне членство як сукупності факторів, що необхідні і достатні задля досягнення позитивного ефекту запропонована на рис. 2.

Добровільне членство						
Регламентация діяльності						Достатні фактори
Особиста свобода	Особиста мотивація	Збіг цілей	Прийняття методів	Прийняття відповідальності	Загальний менталітет	Необхідні фактори

Рис. 2. Структурно-факторна модель принципу «Добровільне членство»

При з'ясуванні необхідних і достатніх факторів, що забезпечують практичне застосування принципу «Відкрите членство» (цілком погоджуємося з думкою Г.Єфремової) виділимо наступні: демократія; відсутність економічних обмежень; аполітичність кооперативу; відсутність дискримінації за ознаками релігії, статі, соціального стану і т.п.; єдиний менталітет.

Появу даного принципу пов'язують з демократизацією всього суспільства, з членів якого складається кооператив. Це вимушує кооператив розширювати межі демократії, що виникає в зв'язку з членством в ньому і підтримувати її на рівні всього суспільства. Обмеження реалізується вибором таких конкретних комбінацій перерахованих факторів та їх змістом, що забезпечують «байдужість» членства, з точки зору набуття або втрати яких-небудь елементів демократії.

Негативний вплив перерахованих необхідних факторів відкритого членства на стійкість кооперативу стримує достатній фактор: кооператив повинен мати регламентовані засоби та способи забезпечення відповідальності своїх членів. Це дозволяє кооперативу застосовувати примусові заходи для підтримки своєї стійкості не відходячи від принципів демократії, оскільки кожний індивідуум, який вступає до кооперативу, добровільно приймає на себе відповідальність і погоджується з її мірою.

Структурно-факторна модель принципу «Відкрите членство» представлена на рис.3.

Відкрите членство					
Регламентовані засоби і способи забезпечення відповідальності					Достатні фактори
Демократія	Відсутність економічних обмежень	Аполітичність	Відсутність дискримінації	Збіг менталітетів	Необхідні фактори

Рис. 3. Структурно-факторна модель принципу «Відкрите членство»

Сьогодні на практиці в кооперативах широко застосовується принцип «Громадській контроль», необхідними структурними факторами якого є: ієрархія прав; взаємна відповідальність (структурно-факторна модель представлена на рис. 4).

Достатнім фактором для здійснення громадського контролю є компетентність (відповідальність сукупності прав і обов'язків штатній посаді). Це дозволяє підтримувати стійкість господарства шляхом контролю основних його елементів і створення ефекту участі в контролі за його діяльністю основної маси його членів.

Громадський контроль		
Компетенція		Достатні фактори
Ієрархія прав	Взаємна відповідальність	Необхідні фактори

Рис. 4. Структурно-факторна модель принципу «Громадський контроль»

При громадському контролі ступінь відповідальності визначається ієрархією прав, причому не завжди дотримується пряме співставлення обсягу відповідальності тій посаді, що займається. Зазвичай людина, що займає керівну посаду намагається прийняти на себе якнайбільше контрольних функцій та якнайменше відповідальності. Це є основою адміністративного управління і контролю, в якому і зародився громадський контроль: збільшення кількості контрольних функцій вимушує керівництво передавати їх частку своїм підлеглим, в тому числі і тим, що не займають керівних постів.

Фактори, що необхідні для забезпечення принципу «Демократичний членський контроль»: рівність прав; взаємна відповідальність; демократія; взаємна довіра. Структура факторів, необхідних для здійснення демократичного членського контролю принципово відрізняється від факторів громадського контролю (рис. 5).

Це притаманне тільки кооперативам і викликане цінностями сучасного суспільства, що змінюються і пов'язані з демократією. Основою цього принципу є рівність прав членів кооперативу, що протиставляється ієрархії прав громадського контролю. Будь-який член кооперативу має право контролювати свій капітал шляхом членського контролю за діяльністю кооперативу незалежно від займаної посади і ступеню участі в ньому.

Демократичний членський контроль

Достатня кваліфікація				Достатні фактори
Рівність прав	Взаємна відповідальність	Демократія	Взаємна довіра	Необхідні фактори

Рис. 5. Структурно-факторна модель принципу «Демократичний членський контроль»

Достатнім фактором для здійснення принципу демократичного членського контролю є кваліфікація кожного члена кооперативу, тобто його спроможність адекватно оцінювати стан діяльності, що контролюється.

Оцінюючи вплив принципу демократичного членського контролю на стійкість кооперативу можна відмітити, що його виконання в повному обсязі забезпечує стійкість кооперативу. Застосування цього принципу в докооперативних господарствах довело його високу ефективність: успішна діяльність Запорізької Січі, артилей, Гвардійського економічного товариства і багатьох інших в більшості базувалася на демократичному членському контролі [2].

Демократичний членський контроль нерозривно пов'язаний з принципом «Демократичного управління». Фактори, що необхідні для здійснення демократичного управління наступні (рис. 6): рівні права; виборність керівництва; підзвітність керівництва; взаємна відповідальність; взаємна довіра; регламентація прав і обов'язків керівництва.

Цей комплекс факторів забезпечує необхідні умови для здійснення практичної реалізації волевиявлення основної маси членів кооперативу шляхом прийняття управлінських рішень його керівництвом. Достатнім фактором, що обмежує можливості досягнення якої-небудь групи осіб своїх цілей, які відмінні від цілей основної маси членів кооперативу, є демократичний членський контроль.

Демократичне управління	
Демократичний членський контроль	Достатні фактори

Рівні права	Виборність керівництва	Підзвітність керівництва	Взаємна відповідальність	Взаємна довіра	Регламентація і обов'язків керівництва	Необхідні фактори
-------------	------------------------	--------------------------	--------------------------	----------------	--	-------------------

Рис. 6. Структурно-факторна модель принципу «Демократичне управління»

Досвід показує, що дисбаланс принципів демократичного управління і демократичного членського контролю призводить до самих негативних наслідків: послаблення відносин між членським контролем і управлінням дозволило трансформувати цехи, артілі та інші економічні союзи в підприємницькі господарства; введення адміністративного управління більшовиками в свій час знищило кооперацію, як таку, і т.п.

Підкреслимо, що принцип демократичного управління пропонується з позиції соціально-економічної моделі, що дозволяє не тільки описати деяку соціально-економічну систему, конкретне підприємство або його принципи, але і встановити необхідні та достатні фактори існування об'єкта, що досліджується. Багатовіковою практикою доведено, що демократичне управління при дотриманні членського контролю успішно забезпечує стійкість кооперативу.

Відмова від економічної участі членів в діяльності підприємницьких господарств і кооперативів призводить до припинення їх діяльності саме з економічних причин. Сучасний стан суспільства і зміни змісту цілей та їх пріоритетів, а також способів досягнення цих цілей кооперативами передбачає зміни і самого фактора економічної участі членів. Необхідні фактори економічної участі членів (рис. 7): особиста мотивація; збіг цілей членів - пайовиків і кооперативів; перевищення втрат перевагою від економічної участі; регламентація освіти; використання і розподіл кооперативного капіталу.

Економічна участь				
Обсяг і якість участі забезпечує досягнення цілі кооперативу				Достатні фактори
Особиста мотивація	Переваги від участі більше	Збіг цілей пайовиків і	Регламентація освіти, використання і розподіл	Необхідні фактори

	втрат	кооперативу	кооперативного капіталу	
--	-------	-------------	-------------------------	--

Рис. 7. Структурно-факторна модель принципу «Економічна участь членів»

З перерахованих факторів бачимо, що всі вони спрямовані на підвищення «привабливості» участі в кооперативі та компенсують, таким чином, негативний вплив принципу добровільного та відкритого членства на стійкість кооперативу.

Характерною особливістю кооперативу, що виокремлює його з ряду інших господарств, є формування капіталу і його контроль. Члени кооперативу вносять рівні частки, з яких формується початковий кооперативний капітал. Тому, на відміну від підприємницьких господарств, величина спільного кооперативного капіталу в загальному вигляді не постійна і залежить від кількості пайовиків. Якщо акціонер може вийти з акціонерного товариства продавши свої акції, але при цьому загальний капітал товариства залишається постійним, то при виході пайовика з кооперативу, він, забираючи свій внесок, зменшує тим самим спільний кооперативний капітал. Тому, для підвищення стійкості частка прибутку кожного кооперативу створює невідимий фонд, котрий слугує резервом, гроші з якого при виході пайовика з кооперативу не видаються. Таким чином, пайовик отримує обмежену компенсацію на пайовий капітал.

При оцінці економічної стійкості кооперативу за критерієм економічної участі нижньою межею стійкості є така сукупність перерахованих факторів, що забезпечує лише само існування кооперативу, але не забезпечує досягнення його цілей. При достатньо тривалому знаходженні кооперативу в такому стані пайовики, не отримуючи вигоди від членства, виходять з нього, ще більше погіршуючи його економічний стан. Втративши соціальну та економічну базу кооператив припиняє своє існування. Так відбувається, коли у члена кооперативу є можливість переходу до іншого кооперативу. У випадку відсутності такої можливості кооператив може припинити своє існування в зв'язку з відсутністю можливості утримання робочого персоналу в тому випадку, якщо він понизить межу стійкості.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин незалежна діяльність у чистому вигляді неможлива, навіть з виробничих причин, тому мова може йти

тільки про автономію кооперативу.

Необхідні фактори, що забезпечують автономність і незалежність діяльності сучасного кооперативу (рис. 8): економічна незалежність; ідеологічна незалежність; свобода прийняття рішень; регламентація. Підкреслимо, що ці фактори притаманні як кооперативу в цілому, так і його членам, тому їх вплив на стійкість кооперативу може бути і негативним.

Автономія і незалежність			
Демократичне управління	Демократичний членський контроль	Регламентація	Достатні фактори
Економічна незалежність	Ідеологічна незалежність	Свобода прийняття рішень	Необхідні фактори

Рис. 8. Структурно-факторна модель принципу «Автономія і незалежність»

Для успішної реалізації принципу автономії необхідні такі стримуючі фактори: демократичне управління; демократичний членський контроль. Особливістю кооперативу є його автономність як сукупність автономій його членів.

Необхідність обмеження економічної незалежності, ідеологічної незалежності і свободи прийняття рішень для його членів закладена в самій природі кооперативу: в першу чергу, кооператив – це організація взаємодопомоги, яку можна отримати кожному члену тільки за умови обмеження його особистої незалежності та свободи прийняття рішень, що визначені регламентацією.

Закладені в принципі автономії необхідні та достатні фактори в їх певному балансі забезпечують стійкість кооперативу при виникненні внутрішніх конфліктів. Наприклад, обмеження економічної та ідеологічної залежності членів кооперативу один від одного зберігає рівність їх прав і незалежність прийняття рішень; обмеження свободи прийняття рішень відповідальністю знижує ймовірність прийняття управлінських рішень, що вигідні групі осіб, а не кооперативу в цілому і т.п. В даному випадку обмежуючі фактори – демократичне управління і демократичний членський контроль – реалізує сам член кооперативу на основі регламентації.

Автономність кооперативу в багатьох базується на індивідуальних вимогах автономії своїх членів. Її відмінність полягає в тому, що основою автономії кооперативу є волевиявлення всіх членів кооперативу, а не окремих його пайовиків.

Якщо в Запорізькій Січі під автономією розумілася повна незалежність від влади, а для кріпосних селянських громад достатньою автономією – можливість самостійного ведення господарства і самоуправління, в споживчій кооперації СРСР – визнання кооперативу юридичною особою і т.д., то сьогодні під автономією кооперативу слід розуміти його економічну, ідеологічну незалежність і свободу прийняття рішень, які здійснюються за допомогою демократичного управління та демократичного членського контролю. Всі без виключення кооперативи і підприємницькі господарства в своїй діяльності спиралися на напрацьований всім досвідом людства даний принцип [3].

Задля досягнення ефективності принципу «Освіта, підвищення кваліфікації та інформаційне забезпечення» потрібні такі фактори (рис. 9): мотивація кооперативу; особиста мотивація його членів; можливість здійснення інформаційно-освітнього процесу; створення іміджу кооперативу; забезпечення компетентності пайовиків і керівництва кооперативу.

Освіта, підвищення кваліфікації та інформаційне забезпечення			
Можливість здійснення інформаційно-освітнього процесу		Створення іміджу кооперативу	Достатні фактори
Особиста мотивація	Мотивація кооперативу	Забезпечення компетентності пайовиків і керівництва кооперативу	Необхідні фактори

Рис. 9. Структурно-факторна модель принципу «Освіта, підвищення кваліфікації та інформаційне забезпечення»

Визначаючими факторами в даному принципі являються фактори мотивації, пріоритет яких у часі змінювався наступним чином. На ранніх етапах розвитку кооперації вона носила характер кооперації праці і пріоритетним фактором була особиста мотивація: навіть працюючи спільно, результат діяльності розподілявся, як правило, по труду, який в кінцевому випадку в багатьох визначається

кваліфікацією працівника (артілі, селянські громади і т.п.) [3].

З розвитком кооперації на перше місце вийшов фактор мотивації не працівника, а господарства в цілому, яке досить часто примусово підвищувало рівень кваліфікації та освіти своїх членів з тим, щоб отримувати з цього додаткові переваги для господарства (монастирі, військові поселення, селянські громади на останньому етапі розвитку, цехи).

І, нарешті, на сучасному етапі розвитку кооперації, за тих умов, коли цілі кооперативу в основному співпадають з цілями його членів, розвиток освіти і підвищення кваліфікації мотивується як потребами кооперативу, так і особистими амбіціями його членів.

Фактор можливості здійснення освітнього процесу – стримуючий фактор, що встановлює рівновагу між потребами кооперативу та особистими амбіціями його членів.

Достатній фактор – забезпечення компетентності – визначає нижню межу потреб кооперативу в кваліфікації та якості освіти його членів. В наведеному принципі слід окремо виділити інформаційні фактори. Їх вплив на діяльність кооперативу: отримання будь-якої інформації сприяє підвищенню ефективності діяльності кооперативу; розповсюдження сприятливої для кооперативу інформації поліпшує його імідж; відсутність у пайовиків інформації про господарську діяльність кооперативу виключає їх можливість контролювати керівництво кооперативу і призводить до переродження кооперативів у фактично підприємницькі господарства.

Розглядаючи принцип «Освіта, підвищення кваліфікації та інформаційне забезпечення» загалом, можна вважати, що з виконанням всіх необхідних і достатніх факторів досягається не тільки стійкість кооперативу, але і створюються передумови для його успішної діяльності і розвитку.

Досвід свідчить, що за всіх видах господарювання співробітництво між окремими господарствами та їх об'єднання в союзи призводить, при дотриманні певних умов, до позитивного ефекту.

На ці умови впливають необхідні фактори (рис. 10): вигідність союзу для

кожного члена; регламентація союзу. Достатність фактору, що обмежує можливості створення союзів та їх діяльності є обов'язкове узгодження (мінімум – не протиріччя) цілей: союз-суспільство-влада.

Кооперація між кооперативами		
Погодження цілей в системі: об'єднання-суспільство-влада		Достатні фактори
Вигода для кожного кооперативу	Регламентація	Необхідні фактори

Рис. 10. Структурно-факторна модель принципу «Кооперація»

В принципі «Кооперація (співробітництво) між кооперативами» основним фактором є вигідність союзу для кожного члена. Оцінюючи даний принцип як систему в цілому, можна зазначити, що він є найбільш складним для аналізу в зв'язку з її багатофакторністю.

Один з найбільш давніх принципів – принцип «Турбота про суспільство»: на яких би основах не розвивалося господарство, рано чи пізно воно починає здійснювати допомогу суспільству. Для сучасного кооперативу сенс цього принципу полягає при застосуванні таких факторів (рис. 11). Необхідні фактори: економічні можливості; соціальні можливості. Можливості, які має кооператив, визначає вид і обсяг турботи про суспільство, що він може виконати.

Турбота про суспільство		
Соціальні та економічні вигоди		Достатні фактори
Економічні можливості	Соціальні можливості	Необхідні фактори

Рис. 11. Структурно-факторна модель принципу «Турбота про суспільство»

Достатні фактори – економічні та соціальні вигоди – визначають вид і обсяг допомоги суспільству. З факторів витікає, що основним проявленням турботи про суспільство є можливість отримання додаткової вигоди, причому не тільки економічної.

Перші відомі достовірні джерела інформації – письмові джерела різних релігійних вчень, в яких узагальнено досвід попереднього розвитку людства – зобов'язують послідовників надавати допомогу і турбуватися як про суспільство,

так і про окрему людину. Під впливом цих учених надання допомоги ближньому відбувалося в основному за ідеологічними мотиваціями, економічні мотиви стояли на другому місці.

Поява підприємництва різко посилила соціальну напругу в суспільстві: масові страйки в період розвитку капіталістичних відносин знижували ефективність виробництва. Розширення підприємцями допомоги суспільству на старих ідеологічних основах – будова церков, лікарень, шкіл – не виправдовувало себе. В ході розвитку капіталістичних відносин і ринкової економіки сформувалося нове відношення до принципу «Турбота про суспільство», його основою стала економічна вигода від зниження соціальної напруги в суспільстві і підвищення в кінцевому підсумку прибутків підприємців.

На сучасному етапі мотивації дещо змінилися: на перше місце вийшли мотивації соціального плану – престиж, поліпшення соціального стану і авторитет в суспільстві, політична влада і т.п., – які підтримуються мотиваціями економічними і, в окремих випадках, ідеологічними, в тому числі релігійними.

Особливістю сучасного кооперативу в плані надання допомоги суспільству є те, що в цьому випадку цілі кооперативу співпадають з цілями всього суспільства, тобто турбота про суспільство є однією з основних цілей кооперативного руху, що і закріплено в даному принципі.

Висновки. Узагальнюючи результати досліджень ефективності кооперативних принципів в залежності від факторів, що на них впливають, можна стверджувати, що при виконанні всіх необхідних і достатніх факторів принципи є виключно ефективними.

Література:

1. Ефремова Г.М. Основы теории и история потребительской кооперации. Учебное пособие. – Новосибирск. Электронный вариант, 2001. – 230 с.
2. Кооперация. Теория, история, практика: Избранные изречения, факты. Материалы, комментарии / К.И. Вахитов. – М.: ИТК «Дашков и К», 2006. – 560 с.

3. Шкляр М.Ф. Кредитная кооперация: Учебное пособие. – 3-е изд., исп. и доп. – М.: ИТК «Дашков и Ко», 2004. – 334 с.